

Uchwała z dnia 19 lipca 2001 r., III CZP 36/01

Sędzia SN Antoni Górski (przewodniczący)

Sędziowie SN: Elżbieta Skowrońska-Bocian (sprawozdawca), Hubert Wrzeszcz

Sąd Najwyższy w sprawie z wniosku Anny K. z udziałem Aleksandra N. o stwierdzenie nabycia spadku po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 19 lipca 2001 r., przy udziale prokuratora Prokuratury Krajowej Piotra Wiśniewskiego, zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Lublinie postanowieniem z dnia 20 marca 2001 r.

„Czy w stanie faktycznym objętym hipotezą art. 87 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. z dnia 21 marca 1991 r. Nr 22, poz. 91 ze zm.) brak w treści sporządzonego przez notariusza testamentu wzmianki, o której mowa w art. 87 § 2 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie w związku z art. 92 § 3 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie jest uchybieniem skutkującym niezachowaniem formy aktu notarialnego wymaganej w art. 950 k.c.?”.

podjął uchwałę:

Nieważny jest testament osoby głuchej lub głuchoniemej, jeżeli w treści sporządzonego przez notariusza dokumentu brak wzmianki o dopełnieniu przez niego obowiązku przekonania się, że treść dokonanej czynności jest dokładnie znana i zrozumiała dla testatora (art. 87 § 1 pkt 2 w związku z art. 92 § 3 zdanie drugie ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. Nr 22, poz. 91 ze zm.).

Uzasadnienie

Sąd Rejonowy stwierdził nabycie spadku na podstawie testamentu sporządzonego w formie aktu notarialnego. Sąd ten ustalił, że wprawdzie spadkodawca od urodzenia był głuchy i niemy, jednak notariusz nie miała problemu

z nawiązaniem z nim kontaktu słownego. Swoje oświadczenie spadkodawca złożył swobodnie rozumiejąc także słowa wypowiedane przez notariusza.

Rozpoznając apelację uczestniczki postępowania Sąd Okręgowy powziął jednak poważne wątpliwości sformułowane w zagadnieniu prawnym i wskazał, że w kodeksie cywilnym brak jest określenia trybu i formy sporządzenia testamentu notarialnego. Treść art. 950 k.c. pozwala stwierdzić, że nastąpiło odesłanie do przepisów ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. Nr 22, poz. 91 ze zm. – dalej "Pr.not."). Wątpliwości Sądu dotyczą problemu, czy każde uchybienie przepisom tej ustawy określającym tryb dokonywania czynności notarialnych (art. 85-90) i formę aktu notarialnego (art. 92-94) powoduje niezachowanie formy wymaganej w art. 950 k.c. Brak jest w tym względzie wyraźnego przepisu ustawy, a w orzecznictwie i doktrynie prezentowane są rozbieżne stanowiska.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

W uzasadnieniu Sąd Okręgowy przedstawił prezentowane w literaturze, a także w orzecznictwie, stanowiska odnoszące się do ogólnego zagadnienia, czy każde uchybienie przepisom ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie regulującym dokonywanie czynności notarialnych (art. 85-90) oraz formę aktu notarialnego (art. 92-95) powoduje, że sporządzony dokument nie jest aktem notarialnym. Trafnie wskazał, że istnieją w tym względzie dwa możliwe do obrony stanowiska. Zgodnie z pierwszym, jeżeli sporządzony dokument nie zawiera elementów wskazanych w Prawie o notariacie, w szczególności w art. 92 oraz 87, nie jest aktem notarialnym. Zgodnie z drugim stanowiskiem, należy każdorazowo badać poszczególne składniki aktu, ustalając, które z nich mają dla tego dokumentu znaczenie „konstytutywne” w tym sensie, że ich pominięcie, podanie niezgodnie z rzeczywistością lub niedostateczne określenie, powoduje nieprawidłowe sporządzenie tego aktu. Te „istotne uchybienia formalne” pozbawiają sporządzony dokument charakteru aktu notarialnego. Inne uchybienia nie pociągają za sobą tak daleko idących skutków i sporządzony dokument, mimo pewnej wadliwości, zachowuje charakter dokumentu urzędowego.

Rozstrzygnięcie zagadnienia postawionego w sposób tak ogólny jest niezmiernie trudne na gruncie obowiązującego stanu prawnego. Jak bowiem trafnie wskazano w literaturze, ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. nie zawiera wyraźnego określenia, jakie skutki pociąga za sobą niezachowanie przesłanek formalnych aktu

notarialnego. Artykuł 2 § 2 Pr.not. stanowi jedynie, że czynności notarialne dokonane przez notariusza zgodnie z prawem mają charakter dokumentu urzędowego. Wnioskowanie *a contrario* prowadziłoby do wniosku, że czynności (a więc także akt notarialny) dokonane niezgodnie z prawem są takiego charakteru pozbawione. Idąc dalej tym tokiem rozumowania trzeba by konsekwentnie przyjąć, że każde naruszenie przepisów odnoszących się do trybu dokonywania czynności notarialnych (art. 85-90 Pr.not.) oraz aktu notarialnego (art. 91-95) pociąga za sobą pozbawienie sporządzonego dokumentu charakteru dokumentu urzędowego.

Wspomniane wyżej trudności mają swoje źródło w obowiązującym stanie prawnym. Prawo o notariacie nie zawiera odpowiednika art. 88 rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 27 października 1933 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. Nr 84, poz. 609 ze zm.), który wyraźnie stanowił, że akt sporządzony z naruszeniem przepisów art. 65, 70, 71, 72, 75, 78 i 84 nie ma mocy dokumentu publicznego. Warto zauważyć, że sankcja w postaci pozbawienia charakteru dokumentu publicznego (obecnie urzędowego) występowała w sytuacjach następujących: dokonanie przez notariusza czynności dotyczących określonych podmiotów (art. 65), brak dwóch świadków przy dokonywaniu czynności przez osobę nie umiejącą lub nie mogącą pisać, niewidomą, głuchą, niemą lub głuchoniemą (art. 70), pełnienie roli świadka przez osobę, której ustawa tego zabraniała (art. 71), naruszenie trybu zapoznania się z treścią sporządzonego dokumentu przez osobę głuchą lub głuchoniemą (art. 72), naruszenie wymagań dotyczących złożenia tuszowego odcisku palca przez osobę nie umiejącą lub nie mogącą pisać (art. 75), naruszenie wymagań dotyczących sposobu spisywania, daty itp. elementów aktu (art. 78) oraz naruszenie wymagań odnoszących się do koniecznych elementów aktu (art. 84).

Oczywiście, treść nieobowiązujących przepisów może jedynie stanowić pewną wskazówkę, które z wymagań formalnych aktu notarialnego mogą być traktowane jako mające najistotniejsze znaczenie, stanowiąc jego „elementy konstytutywne”. Trzeba jednak mieć na względzie, że treść obowiązujących przepisów Prawa o notariacie stanowi słabą podstawę dla dokonywania podziałów w obrębie wymagań przewidzianych ustawą. Warto także zauważyć, że nawet zwolennicy dokonywania takich podziałów wskazują, iż każde uchybienie wymaganiom zawartym w prawie o notariacie powinno, co do zasady, pociągać za sobą utratę przez sporządzony dokument charakteru dokumentu urzędowego.

Przedstawione zagadnienie prawne nie wymaga jednak generalnego przesądzenia przedstawionej wyżej kwestii o charakterze ogólnym. Niezależnie bowiem od tego, czy podzieli się stanowisko, zgodnie z którym jedynie „istotne uchybienie formalne” pozbawiają sporządzony dokument charakteru urzędowego, uchybienia występujące w stanie faktycznym sprawy rozpoznawanej przez Sąd Okręgowy taki skutek za sobą pociągają.

Zacząć należy od stwierdzenia, że forma aktu notarialnego zastrzegana jest dla czynności prawnych mających istotne znaczenie dla obrotu. Forma ta daje podmiotowi dokonującemu takiej czynności wysoki stopień pewności wywołania skutków prawnych zamierzonych przez niego. Sporządzenie dokumentu przez notariusza, który działa jako osoba zaufania publicznego (art. 2 § 1 Pr.not.), powinno stanowić gwarancję zachowania wszystkich wymagań dotyczących dokonywanej czynności, zarówno odnoszących się do treści, jak i formy. Osiągnięciu tego celu służą dodatkowe wymagania w sytuacji, gdy podmiotem dokonującym czynności jest m. in. osoba głucha lub głuchoniema.

Zgodnie z treścią art. 87 § 1 Pr.not., jeżeli osoba biorąca udział w czynności jest głucha lub głuchoniema, notariusz jest obowiązany przekonać się, że treść czynności jest jej dokładnie znana i zrozumiała, przy czym notariusz może przywołać do czynności biegłego (pkt 2). Dodatkowo ustawa nakłada na notariusza obowiązek uprzedzenia takiej osoby, że może ona domagać się przywołania do czynności wskazanej przez nią, zaufanej osoby (pkt 3). O zachowaniu tych warunków notariusz ma obowiązek uczynić stosowną wzmiankę w treści sporządzonego dokumentu (art. 87 § 2 Pr.not.). Obowiązek uczynienia stosownej wzmianki odnosi się także do aktu notarialnego, zgodnie bowiem z art. 92 § 3 zdanie drugie Pr.not. akt notarialny powinien zawierać stwierdzenia, których potrzeba umieszczenia w akcie wynika z Prawa o notariacie, przepisów szczególnych lub woli stron. Jak wyżej wskazano, obowiązek zamieszczenia wzmianki o dopełnieniu obowiązków określonych art. 87 § 1 pkt 2 i 3 wynika z art. 87 § 2 Pr.not.

Konieczność zachowania przez notariusza przedstawionych wymagań staje się szczególnie istotna w przypadkach dokonywania czynności jednostronnych, jak m. in. testament. Ze względu na stan faktyczny, w jakim powstało przedstawione zagadnienie prawne, dalsze rozważania należy ograniczyć do kwestii związanych z dokonywaniem tej właśnie czynności prawnej.

Przy składaniu oświadczenia woli przez testatora często obecny jest jedynie notariusz, ustawa nie wymaga bowiem obecności świadków. Treść sporządzonego dokumentu powinna zatem odzwierciedlać wszystkie okoliczności złożenia oświadczenia przez spadkodawcę, w tym dopełnienie przez notariusza obowiązków wynikających z ustawy. Z treści dokumentu zawierającego oświadczenie woli testatora głuchego lub głuchoniemego, powinno wynikać, w jaki sposób notariusz nawiązał z nim kontakt, czy był przywołany biegły, a także (ewentualnie) osoba zaufana wskazana przez spadkodawcę. Wzmianka taka wskazuje, w jaki sposób notariusz dopełnił ciężącego na nim obowiązku przekonania się, że treść dokonanej czynności jest dokładnie znana i zrozumiała dla osoby głuchej lub niemej.

Dopełnienie tego obowiązku nabiera dodatkowego znaczenia przy sporządzaniu testamentu, który jest czynnością *mortis causa*. Czynność wywierająca skutek po śmierci osoby, która jej dokonała, powinna być sporządzona w sposób wyłączający (lub przynajmniej minimalizujący) wątpliwości dotyczące zarówno treści, jak i zachowania wymagań formalnych. Testament sporządzony w formie aktu notarialnego uważany jest za dający testatorowi gwarancję, że został sporządzony prawidłowo zarówno pod względem formy, jak i treści. Stąd jako niedopuszczalne należy ocenić próby łagodzenia formalnych rygorów testamentu. Taką zaś próbą byłoby przyjęcie, że dla zachowania wymaganej prawem formy wystarczy złożone w postępowaniu o stwierdzenie nabycia spadku oświadczenie notariusza, że nie miał trudności z nawiązaniem kontaktu słownego z osobą głuchą lub głuchoniemą.

Należy ponadto wskazać, że dopełnienie przez notariusza obowiązku określonego w art. 87 § 1 pkt 2 Pr.not. pozostaje w ścisłym związku z obowiązkiem odczytania aktu przez notariusza lub inną osobę przed jego podpisaniem. Przy odczytaniu notariusz powinien się przekonać, że osoby biorące udział w czynności dokładnie rozumieją treść oraz znaczenie aktu, a akt jest zgodny z ich wolą (art. 94 § 1 Pr.not.). Stwierdzenie, że akt został odczytany, przyjęty i podpisany powinno znaleźć się w sporządzonym dokumencie (art. 92 § 1 pkt 7 Pr.not.).

Powyższe wymagania oczywiście dotyczą także testamentu. Odczytanie sporządzonego w formie aktu notarialnego testamentu pozwala notariuszowi przekonać się, czy testator rozumie treść dokonanych rozrządzeń oraz czy są one zgodne z jego wolą. Pozwala to dodatkowo na przekonanie się, czy spadkodawca działa z zamiarem dokonania rozrządzenia majątkiem na wypadek śmierci (działa

cum animo testandi). Odczytanie testamentu osobie głuchej lub głuchoniemej nie spełni przypisanej mu roli. Osoba głucha (głuchoniema) nie usłyszy bowiem tego, co zostało odczytane. Wskazanie w sporządzonym akcie sposobu porozumienia się z osobą głuchą lub głuchoniemą będzie jednocześnie wskazywać, w jaki sposób dopełniono obowiązku „odczytania” aktu. W grę może bowiem wchodzić zarówno przełożenie odczytanych słów na język migowy, jak i odczytywanie aktu w taki sposób, aby spadkodawca głuchy lub głuchoniemy mógł zrozumieć wypowiedziane słowa, śledząc ruchy warg notariusza lub innej osoby.

Z powyższych względów Sąd Najwyższy, na podstawie art. 390 k.p.c., rozstrzygnął przedstawione zagadnienie prawne jak w uchwale.